

سرقت علمی

روش‌های پیش‌گیری از آن

● دکتر یزدان منصوریان / عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت معلم

کلید واژه‌ها: سرقت علمی، پیش‌گیری، پژوهش.

سراغاز

«سرقت علمی»^۱ یکی از آسیب‌های جدی در دو عرصه‌ی «آموزش» و «پژوهش» است. آموزش رسمی دنیا در تمام سطوح آن، و پژوهشگران در تمام رشته‌های علمی، دو گروه اصلی هستند که بیشترین صدمه را از سرقت علمی می‌بینند. در عرصه‌ی آموزش، فرایند یادگیری دانش‌آموزانی که به هر دلیل و به هر شکل، آثار دیگران را به عنوان تکلیف درسی خود عرضه می‌کنند، دچار اختلال می‌شود. در عرصه‌ی پژوهش، کسانی که حاصل اندیشه و تلاش دیگران را به نام خود منتشر می‌کنند، نه تنها آبروی خود را در معرض تهدید جدی قرار می‌دهند، بلکه به جایگاه اجتماعی پژوهشگران آسیب می‌زنند. آنان با این رفتار خود، منزلت اجتماعی محققان و صاحبان اندیشه را نزد جامعه مخدوش می‌کنند. چرا که صداقت و راست‌گویی جزو نخستین ویژگی‌هایی است که همگان از پژوهشگران انتظار دارند، و اعتماد مردم به این طبقه مبتنی بر همین صداقت است. بر این اساس، بروز مواردی هر چند انگشت‌شمار از سرقت علمی می‌تواند این اعتماد را متزلزل سازد.

با توجه به اهمیت این موضوع، مقاله‌ی حاضر ابتدا مفهوم «سرقت علمی» را تشریح و سپس دلایل زمینه ساز آن را معرفی می‌کند. در ادامه انواع سرقت‌های علمی و روش‌های پیش‌گیری از بروز آن معرفی می‌شوند و توصیه‌هایی به معلمان در زمینه‌ی آموزش روش‌های پیش‌گیری به دانش‌آموزان ارائه می‌شود.

«سرقت علمی» چیست؟

سرقت علمی به معنای ارائه‌ی آثار علمی دیگران به نام خود، با استفاده از بخش‌هایی از این آثار بدون ذکر منبع واقعی آن‌هاست. گاهی نیز منابع مورد استفاده ذکر می‌شوند، اما سارقان علمی با ارائه‌ی اطلاعات غلط، در واقع منبع اصلی را مخفی می‌کنند. گاهی نیز به منابع مورد استفاده استناد می‌شود، اما میزان استفاده از این منابع بیش از حد مجاز است. به نحوی که عملاً بخش عمده‌ای از منبع مورد استناد فقط «رونویسی» شده و فرد استناد کننده، سهمی در تولید اثر جدید نداشته است. پدیدآور هر اثر علمی، نظیر نویسنده‌ی کتاب، مترجم مقاله یا تصویرگر کتاب کودک، هر یک حقوقی دارند که باید در استفاده از آثار آنان رعایت شود. نقض حقوق پدیدآورندگان آثار علمی، ادبی و هنری در واقع سرقت علمی است و جرم بزرگی محسوب می‌شود. براساس فرهنگ لغت «مریام وبستر»^۲، سرقت علمی شامل چهار نوع اصلی است که عبارت‌اند از:

۱. سرقت ایده یا اثر فردی و ارائه‌ی آن به نام خود
۲. استفاده از اثر دیگران بدون استناد به آن
۳. سرقت ادبی
۴. ارائه‌ی ایده یا اثر موجود به عنوان اندیشه یا اثری جدید.

حتی اگر اثری متعلق به صاحب آن باشد و به عنوان کاری جدید منتشر شود، باز هم نوعی سرقت علمی محسوب می‌شود. که به آن «خودسرقتی»^۲ می‌گویند. چرا که هر فرد مجاز است یک اثر علمی، ادبی یا هنری را فقط یک‌بار به عنوان اثری تازه منتشر کند

با توجه به این چهار مقوله‌ی اصلی در سرقت علمی، می‌توان نکاتی را که کمتر در این زمینه مطرح می‌شوند، برجسته کرد. مثلاً در نوع اول، علاوه بر سرقت آثار دیگران به سرقت ایده و اندیشه نیز توجه شده است و این دو در یک سطح قرار گرفته‌اند بنابراین، سرقت ایده‌ی انجام کاری یا محصول آن، هر دو به یک اندازه ناپسند هستند. در بند دوم، عدم استناد به آثار دیگران نیز نوعی از سرقت محسوب می‌شود. از این رو، چنان‌چه به هر دلیل استناد مناسبی به آثار مورد استفاده صورت نگیرد، سرقت علمی اتفاق افتاده است.

در بند چهارم به ارائه‌ی اثر موجود به عنوان کاری جدید اشاره شده است. در توضیح این نکته باید گفت که حتی اگر این اثر موجود متعلق به صاحب آن باشد و به عنوان کاری جدید منتشر شود، باز هم نوعی سرقت علمی محسوب می‌شود. که به آن «خودسرقتی»^۲ می‌گویند. چرا که هر فرد مجاز است یک اثر علمی، ادبی یا هنری مثل کتاب و مقاله و انواع دیگر انتشارات را فقط یک‌بار به عنوان اثری تازه منتشر کند.

چنان‌چه به هر دلیل به انتشار دوباره‌ی آن نیاز باشد، باید به وجود اثر اولیه اذعان شود. مثلاً، اگر کتابی منتشر شود و بعد از مدتی نیاز به چاپ دوباره آن باشد، باید به عنوان چاپ دوم اثر قبلی منتشر شود، و نه به عنوان کتابی جدید در مثالی دیگر، اگر محقق نتیجه‌ی پژوهش خود را در کنفرانس ارائه کند و بخواهد آن را در آینده در مجله‌ای به چاپ برساند، باید در آن مقاله به ارائه‌ی آن در کنفرانس اشاره کند. در مثالی دیگر، اگر دانش‌آموزی تکلیفی را که خود نوشته و حاصل تلاش خود اوست برای دو درس جداگانه و در هر مورد به عنوان کاری جدید ارائه کند، در این دسته قرار می‌گیرد.

دلایل زمینه‌ساز سرقت علمی

دلایل زیادی برای سرقت‌های علمی وجود دارد. ممکن است این دلایل شخصی یا اجتماعی باشند و سارقان علمی با انگیزه‌های متفاوتی به این کار اقدام کنند. در مجموع مهم‌ترین دلایلی که می‌تواند زمینه ساز بروز سرقت علمی باشند عبارت‌اند از:

۱. بی‌اطلاعی افراد از مقررات اخلاقی و اجتماعی استفاده از منابع که می‌تواند ناشی از عدم آموزش صحیح یا بی‌توجهی آنان به آموزش‌های داده شده باشد. هر چند بی‌اطلاعی فرد نمی‌تواند او را از جرمی که در این زمینه

**فشار کاری بر مدرسان دانشگاه‌ها و معلمان
برای ارتقای مرتبه علمی، همراه با مشغله کاری
فراوان، یکی دیگر از عواملی است که می‌تواند به
افزایش تعداد موارد سرقت علمی منجر شود**

مرتکب شده تیرئه کند.

۲. فشار تحصیلی بر دانش‌آموزان و دانشجویان با ارائه‌ی تکلیف نوشتاری فراوان بدون توجه به معیارهای علمی. گاهی حجم و سطح تکالیفی که از دانش‌آموزان یا دانشجویان خواسته می‌شود، بیش از توانایی و مهارت‌های آنان است. در این موارد ممکن است زمینه‌های سرقت علمی بیشتر فراهم شود.
۳. فشار کاری بر مدرسان دانشگاه‌ها و معلمان برای ارتقای مرتبه علمی، همراه با مشغله کاری فراوان، یکی دیگر از عواملی است که می‌تواند به افزایش تعداد موارد سرقت علمی منجر شود.
۴. نگاه کلی به تولیدات علمی افراد و ارزیابی ارزش آن‌ها براساس کمیت و نه کیفیت.
۵. شهرت طلبی و زیاده‌خواهی برخی از افراد، برای کسب منافع مادی و معنوی از طریق استفاده‌ی نابجا و غیرمسئولانه از امکانات رایانه‌ای برای کپی غیرقانونی آثار دیگران.

انواع سرقت‌های علمی

سرقت‌های علمی به شکل‌های متفاوت قابل طبقه‌بندی هستند. اگر آگاهی شخصی که آن را مرتکب می‌شود، نسبت به ناپسندی این عمل را ملاک این تقسیم‌بندی قرار دهیم، آن‌گاه سرقت‌های علمی به دو دسته سرقت‌های آگاهانه عمدی و سرقت‌های علمی غیرعمدی قابل تقسیم است. بسیاری از دانشجویان و دانش‌آموزانی که در ارائه‌ی تکالیف خود مرتکب سرقت علمی می‌شوند، از زشتی این عمل و جنبه‌ی حقوقی آن آگاه نیستند. مثلاً آنان نمی‌دانند که در چه مواردی باید به آثار دیگران استناد کنند و این کار چه اهمیتی دارد. البته همان‌طور که گفته شد، ناآگاهی افراد از حقوق پدیدآورندگان، از ناپسندی جرمی که مرتکب می‌شوند نخواهد کاست.

در یک تقسیم‌بندی دیگر و براساس گستردگی سرقت علمی، می‌توان آن را به

«سرقت‌های کلی» و «سرقت‌های جزئی» تقسیم کرد. هر گاه فردی

کل یک اثر را که متعلق به دیگری است، به نام خود منتشر

سازد، یا دانش‌آموزی تمام تکلیفی که ارائه می‌دهد،

متعلق به دیگران باشد، در واقع نوعی سرقت کلی اتفاق

افتاده است. در مقابل، گاهی بخش یا بخش‌هایی از یک

اثر حاصل رونویسی و کپی از آثار دیگران است. در چنین

مواردی سرقت‌های جزئی اتفاق می‌افتد. البته استفاده از قید

«جزئی» در این‌جا به معنای کم اهمیت بودن آن نیست. به

بیان دیگر، سرقت علمی به هر شکل که باشد، چه کلی و چه

جزئی، جرم محسوب می‌شود.

گاهی نیز برخی افراد به ترجمه‌ی مستقیم آثار دیگران

می‌پردازند، سپس با پنهان کردن نام نویسنده‌ی اصلی، آن را به

عنوان اثر و تألیف خود منتشر می‌کنند. چنین ترجمه‌هایی که در

آن‌ها حقوق نویسندگان اصلی نادیده گرفته می‌شود نیز، نوع دیگری

از سرقت علمی است.

روش‌های پیش‌گیری از سرقت علمی

در این زمینه می‌توان به روش‌های پیش‌گیرانه و بازدارنده اشاره کرد.

بهترین راه پیش‌گیری از وقوع سرقت علمی، ارائه‌ی آموزش صحیح به

دانش‌آموزان و دانشجویان است. خوش‌بختانه منابع و مقالات فراوانی به صورت

چاپی و اینترنتی موجود است که به تعدادی از آن‌ها در این مقاله استناد شده است. مثلاً

سایت‌های مستقلی در این زمینه وجود دارند که می‌توانند اطلاعات ارزشمندی در این خصوص در اختیار علاقه‌مندان قرار دهند.^۴ کافی است با کلیدواژه‌هایی مثل «سرقت علمی»، روش‌های «پیش‌گیری از سرقت علمی»^۵، «منابع آموزشی پیش‌گیری از سرقت علمی»^۶ یا «ردیابی سرقت علمی»^۷ در اینترنت جست‌وجو کنید تا منابع فراوانی در این زمینه بیابید.

بسیاری از دانشگاه‌های دنیا مطالب آموزشی متعددی برای آگاهی دانشجویان خود در این زمینه در سایت‌های خود ارائه کرده‌اند. بعضی از این دانشگاه‌ها، علاوه بر ارائه‌ی اطلاعات لازم در این زمینه، سایت‌های خودآزمایی طراحی کرده‌اند که دانشجویان می‌توانند میزان مهارت و آگاهی خود را در این زمینه ارزیابی کنند. البته فعلاً اغلب این منابع به زبان انگلیسی است و به نظر می‌رسد باید منابع بیشتری در این زمینه به زبان فارسی نیز تولید شود. در مجموع، دانشجویان و دانش‌آموزان باید از این موضوع و اهمیت آن آگاه شوند. لازم است مدرسان دانشگاه‌ها و مدارس در خلال آموزش‌هایی که ارائه می‌شود، مفاهیمی بنیادی هم‌چون «استناد» و اهمیت آن را آموزش دهند و منابعی مفید در این زمینه معرفی کنند؛ مثلاً حرّی، ۱۳۸۵؛ حرّی و شاه‌بداغی، ۱۳۸۵ و سمیعی، ۱۳۸۷.

سختن پایانی

آنچه در این مقاله آمد، مروری گذرا بر معضل سرقت علمی و مسائل مربوط به آن بود. همان‌طور که گفته شد، بانگ‌های کلان می‌توان گفت که دو بخش بنیادی «آموزش» و «پژوهش» در دنیا از این پدیده‌ی غیراخلاقی صدمه می‌بینند. امروزه در مجامع علمی و آموزشی جهان، سرقت علمی جرم بزرگی محسوب می‌شود و مجازات‌های سنگینی برای آن پیش‌بینی شده است. هر چند این مجازات‌ها در بسیاری از موارد می‌توانند نقشی بازدارنده داشته باشند، اما آموزش صحیح در این خصوص نتایج بهتری در پی خواهد داشت. بر این اساس، امید است در همه‌ی سطوح آموزش رسمی کشور به این موضوع توجه بیشتری شود و دانش‌آموزان و دانشجویان از این پدیده و روش‌های پیش‌گیری از آن آگاهی یابند.

پی‌نوشت

1. PLAGIRISM / SCIENTIFIC THEFT
2. PERRIAM. WEBSTER ONLINE DICTIONARY
3. Self Plagiarism
4. <http://www.plagiarism.org/> <http://plagiarized.com/>
5. prevent plagiarism or Avoiding plagism
6. Avoiding plagiarism Tutorial
7. Detecting plagiarism

۸. مثال‌هایی از این سایت‌ها در بخش منابع آمده است.

منابع

۱. حرّی؛ عباس و شاه‌بداغی، اعظم (۱۳۸۵). شیوه‌های استناد در نگارش‌های علمی؛ رهنمودهای بین‌المللی. انتشارات دانشگاه تهران. تهران.
۲. حرّی، عباس، (۱۳۸۵). آیین نگارش علمی نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور. تهران.
۳. سمیعی، احمد (۱۳۸۷). نگارش و ویرایش سمت. تهران. چاپ نهم.
4. How to Avoid Plagiarism and be Citation Wise (2007). Retrieved April 15, 2010, From The Department Of Library Services, De Montfort University Website
5. Plagiarism Awareness Web Site (2010) Retrieved April 15, 2010. From University Of Leeds. Web Site: <http://www.ldu.leeds.ac.uk/plagiarism/index.php>
6. Plagiarism Tutorial: Test Your Knowledge (n.d.). Retrieved April 15, 2010, From University of Southern Mississippi. Web site: <http://www.lib.usm.edu/research/plag/plagiarismtutorial.php>.
7. What Is Plagiarism and How to Avoid It: Definition and disciplinary procedures (2010) Retrieved April 15, 2010, From The University of Edinburgh. Web Site: <http://www.sps.ed.ac.uk/undergrad/year-1-2/what-is-plagiarism>
8. What is Plagiarism? (n.d.) Retrieved April 15, 2010, From <http://www.plagiarism.org/learning-center/what-is-plagiarism.html>.

